

2. Systémová teorie modernizace, jak ji předkládá Mucha, se distancuje od "pokrokařských" teorií. Autor se hlásí k sociologům, kteří *'evoluci společnosti' chápou nehodnotícím způsobem*. Není-li ale dost opatrný na výroky jako: *Základní typ moderní společnosti je pouze jeden. Ne proto, že by ho někdo vymyslel, ale že je výsledkem evolučního vývoje, který směřuje k světové společnosti a vynucuje si diferencované změny*, těžko se ubráníme dojmu, že autor nejenže ví, kam evoluční vývoj směřuje, ale i co je lepší. Mohu s ním i souhlasit, ale vidím, že pak je zbytečné vyhýbat se termínu pokrok a naznačovat nehodnotící pohled. Mohu přijmout předpoklad evoluce od segmentárního principu diferenciaci k diferenciaci stratifikační a potom funkční jako dějinný princip a snad i jako vývoj od horšího k lepšímu, ale nemohu přijmout tezi, že je to vývoj fatální a jednosměrný. Což, ať si ji autor přečte dnes a s jistým odstupem, jeho stať - asi nechtě - přece je implikuje. Zdá se mi ale, že i pro popis toho, co se kolem nás děje, z obecně sociologického hlediska je podstatné, že u nás Rudá armáda přinesla (dvakrát) prvky tradiční společnosti do společnosti s poměrně rozvinutými moderními institucemi a že to, co se zde jen zdánlivě lehce prosadilo, byl zvláštní amalgám moderního a tradičního. Společnost se vyvíjela vzad. Evoluce po involuci však nese v sobě jak stopy už jednou dosažené úrovně, tak vleče s sebou i konsekvence procesu svého boje s involucí. Nepomineme-li možnost interpretace našich aspirací na vstup do Evropy také jako aspirace na re-modernizaci, budeme lépe rozumět systémovému rozdílu mezi státy východní střední Evropy (my, Maďarsko, Polsko) a zbytkem východního bloku.
3. Všechny teoretické proudy mají tendenci k myšlenkovému imperialismu. Holismus systémové teorie - a to je také na statí vidno - chce někdy nejen vysvětlit celek, ale i vše. A nejlíp, ne-li sám. Muchova polemika s postmodernismem u nás má mnoho do sebe, ale jistý zřetel k tomu, že tytéž věci je možno vidět různě (včetně "sociální evoluce"), pořád stojí za úvahu.
- Obávám se, že mé poznámky k sympatické Muchově statí se týkají i jiných autorů (a více), ale právě proto užívám možnosti této formy odborné komunikace.

Bedřich Loewenstein: Nacionalismus, demokratizace, manýrismus²

Jako mezioborově pracující historik a autor několika studií o fenoménech nacionalismu (uvádím přes deset let na Svobodné univerzitě v pravidelných seminářích do problematiky národních hnutí) jsem zvědavě sáhl po Sociologickém časopise číslo 1 letošního roku, slibujícím diskusi o nacionalismu. Přiznávám, že jsem trochu zklamán poněkud hubenou empirickou a literární základnou

²) Jan Keller, Nacionalismus jako nezamýšlený důsledek demokratizace společnosti. *Sociologický časopis* 28 (1992), č. 1, s. 38-48.

Lubomír Brokl, Nacionalismus jako nezamýšlený důsledek demokratizace společnosti? *Sociologický časopis* 28 (1992), č. 1, s. 49-57.

Dovětek redakce. *Sociologický časopis* 28 (1992), č. 1, s. 58-59.

Kellerových schémat; jak se zdá, nezná ani Winklera ani Gellnera, natož novější práce Hobsbawmovy, Andersonovy nebo Breuillyovy. Také česká historiografie, sice většinou ateoretická, přece však přinesla právě k tématu nacionalismu řadu pozoruhodných pokusů, z nichž jmenuji jen Křenovo *Osudné společenství*. Nicméně Kellerova stať obsahuje několik důležitých náhledů, které rozhodně nelze deklasovat na "posttotalitní manýrismus". Je jistě možno mnohé v ní zpřesnit a zkonkrétnit, ale přídomek jako "polyvalence, prolínání významových rovin" nebo "produkt zhroutení jistot dosud neměnného světa" se vztahují spíše na *předmět* Kellerovy studie, totiž na samotný nacionalismus než na jeho metodu. S rizikem, že Brokl i mě označí za manýristu, si trůfám tvrdit, že nacionalismus je možno zkoumat jako celek nejen v jeho rozmanitých sociálních a historických podobách; že ovšem nacionalismus se vzpírá jednoznačným funkcionálním modelům - parsonsovským neméně než marxistickým. To znamená pohled z více úhlů, a tedy víceborovou analýzu, nejen sociologickou a historickou, nýbrž např. i politologickou a psychologickou. Jistě věda potřebuje pokud možno přesně definované pojmy a strategie výzkumu: známe však i scestnost příliš "dokonalých" typologií. Proto sám dávám přednost kombinované, vzájemně se korigující metodě teorie, empirických sond a hermeneutického "vcitování".

Z Kellerových jistě ne právě objevných, nicméně obhajitelných tezí bych jmenoval sekularizační, centralizační a modernizační pozadí nacionalismu; skutečnost, že nacionální vazba se pokouší nahradit starší integraci tradičních institucí a autorit, ale reaguje i na vždy nedokonalou integraci tržní a na hrozící anomii. Krizová situace přirozeně plodí i jiné, konkureční ideologie, ale nacionalismus svou sugescí *ingroup-outgroup* a konstrukcí zdánlivých identit či falešných kontinuit, také samotným faktem "zhuštěné komunikace" (teorie Karla Deutsche) obvykle vítězí nad paralelními ideologicko integračními pokusy. To, že přitom (u stran, církví apod.) dochází k analogiím sociologickým a psychologickým, např. k pocitu výlučnosti ("privilegovanosti"), nemusí nás mást a pouze podtrhuje oprávněnost termínu lidového *náhrazkového náboženství*. Galerie národních mučedníků, stejně jako diabolizování nepřátel, zesilují konflitní potenciál dané společnosti a znesnadňují racionální řešení - snad právě pro masově demokratický charakter nacionální mobilizace, jak si povšiml Antonín Springer už 1848. Není ostatně jen přízačné pro "marginální" nacionalismus, že chová ambivalentní postoj vůči tržním hodnotám a volá po mimoekonomických, neliberálních zásadách, což nevylučuje, že nacionální ideologie může být instrumentalizována nejružnějšími sociálními zájmy (zdaleka nejen pro boj "národní buržoazie" o trh).

Snad by se místo nacionalismu "marginálního" mělo hovořit o nacionalismu "*druhotném*". Reaguje totiž na úspěšný vzor pokročilejší země, vládnoucí metropole, na cizí "výzvu", ale neomezuje se vždy na zaostalé oblasti velkých států. Často národní hnutí tohoto typu kladou důraz na etnicko jazykové, "kulturní" znaky, jimiž se opoždění brání proti pohlcení ekonomickému a politickému (Němci proti Napoleonovi, Češi proti Vídni). To je smysl dávného rozlišování mezi "*západním*" a "*herderovským*" národem, které před H. Kohnem, ostatně Pražákem, u nás propagoval zvláště Em. Rádl. Míval však sklon místo společenského

a historického vysvětlování propadat moralizátorským dichotomiím (ústavní loajalita proti kmenovému resentimentu). Pokud jde o Francii a Francouzskou revoluci, nelze však, jak činí nejen Brokl, přeceňovat rétoriku volnosti, rovnosti a bratrství a jejich integrační sílu; vyústění v agresivitu, iracionální prestižní myšlení a kult vojenské slávy smazává hranice i bez "manýristické mixáže", takže nacionalismus vskutku může být nezamýšleným vedlejším produktem demokratizace, popř. revoluce: tmelem nedosti integrované nové společnosti, ale i logickým zvratem idealistických proklamací práv občanských a lidských v teror a rozpínavost. Je pravda, že bychom měli být opatrní s přenášením zkušeností s "totální" demokracií (literatura spíš užívá pojmu "integrální nacionalismus") do starších fází; nezapomínejme však, že Talmonův korunní svědek je J. J. Rousseau a že revoluční krize mobilizují zpravidla masové strachy a masové agrese, takže v nich dochází k jevům velice podobným totalitnímu nacionalismu našeho století. (Sám jsem se proto nedávno pokusil uplatnit poznatky masové psychologie na "krizový nacionalismus").

Méně bohorovné arogance by Broklovi slušelo i při posuzování problémů centralizace, demokratizace, modernizace atd. a jejich vztahu k nacionalismu. Jde totiž historicky o jevy vzájemně spjaté, třebaže se konkrétně, jako otec se synem, i střetávají: byrokratický mocenský stát postupně vyřazuje stavovské, církevní a lokální "*forces intermédiaires*" a vytváří velký, centralizovaný "národní" útvar; modernizace na tento proces navazuje mobilizací společnosti, a to mj. znamená i očekávání vertikálního pohybu, přesahující možnost uspokojení tržními mechanismy. Nacionalistický populismus do značné míry žije z nepokoje, vyvolaného modernizačními krizemi, což neznamená, že je jejich legitimním výrazem. Správné zjištění, že demokracie hynou na neintegrovatelné dílčí zájmy (Brokl) je starou pravdou, jejíž evidence nevyplývá jen ze současných nedobrych zkušeností; nelze však zaměňovat normativní pojmy s empirickými výpověďmi. V nerovnovážné otevřené společnosti některé skupiny získávají, jiné na mobilitu doplácí (platí to i o horizontálním pohybu obyvatelstva, který dnes vytváří výbušný problém "*multikulturní společnosti*"). Multietnická společnost ovšem může fungovat, stejně jako demokracie, jen tenkrát, bude-li respektovat nadřazená pravidla). Je nasnadě, že skupiny fakticky nebo domněle doplácějící, skupiny znejistěné, budou nejen náchylné pro "pudovou identifikaci s vlastním kmenem" a pro hledání obětí beránek, ale i pro volání po státních kontrolách. Otevřená společnost, málo solidární, bude vždy v pokušení zrušit svou otevřenost, a "postmoderní" vědomí ví, že není spolehnutí na automatický pokrok ve všech sférách civilizace. Je věcí vkusu označovat tento *postideologický* stav mysli za "manýrismus".

Kellerovy teze jsou sice místy příliš obecné, ale nikterak "konfúzní" a už vůbec ne dědictvím "teoretického narcismu". Mezi starým absolutismem a modernizujícím se státem je např. jistě rozdíl v občanských právech a způsobu tvorby politické vůle, zároveň však i v míře a intenzitě kontrol z centra, které v předmoderních epochách prakticky nemělo kontakt s většinou obyvatelstva. "Ukazňovací" civilizační proces, zesílení kontrol a interdependencí přitom podstatně zvyšuje význam koordinačních center (práce N. Eliase či M. Foucaulta,

jistě v lecčems problematické, zřejmě unikly Broklově pozornosti). To vše vytváří i nové podmínky pro fundamentální demokratizaci (Schumpeter), která *nemá* automaticky podobu liberálního parlamentarismu, ale svým postupným probouzením širších vrstev a jejich úsilí o vzestup a participaci je i předpokladem fundamentálního nacionalismu.

Berlín, únor 1992.

TABULKY A ZPRÁVY
ANALÝZA STATISTICKÉ INFORMACE
POŘIZOVÁNÍ DAT
ZVLÁŠTNÍ SLEVY PRO ČSFR
do 30. června 1992

UNIVERZÁLNÍ PROGRAM PRO VAŠE POČÍTAČE

(PC XT/AT/386/486, Macintosh, pracovní stanice, sálové počítače)

Aplikace: zdravotnictví, kliniky, státní statistika, výzkumné organizace, marketingová oddělení a firmy, pojišťovny, banky, městské, regionální a vládní úřady, úřady práce, finanční úřady a další

Authorized SPSS Partner: Jan Řehák, Sociologický ústav ČSAV, Jilská 1, 110 00 Praha 1, telefon (02) 235 59 91, telefax (02) 235 78 88.

SPSS GmbH Software, Steinsdorfstrasse 19, D-8000 München 22, telefon 004989/228 30 08, telefax 004989/228 54 13